

A tudat meghatározása és kérdései a modern tudományban és a Bhagavad-gītában

Szegedi Miklós Ádám

Bevezetés

A tudat és a tudat jelenségei az idők kezdete óta foglalkoztatják a tudósokat, az ókortól napjainkig a témával kapcsolatban számos tudományos kutatás és elmélet született, a tudomány mégsem rendelkezik átfogó, egységes megértéssel. A védikus irodalom komplexen és részletesen tárgyalja a tudat témáját. Az alábbi tanulmány a különböző tudományterületek vonatkozó elméleteit és megközelítéseit tekinti át, összevetve ezeket a védikus irodalom, elsősorban az *Bhagavad-gītā* tanításaival.

Mi is az a tudat?¹ A tudat és tudatosság jelensége az emberiség egyik legősibb rejtélye, meghatározásának problematikája és vizsgálata is egyidős az emberiséggel. Az, hogy az egyes társadalmak

tagjai miként gondolkodnak az olyan kérdésekről, mint hogy kik ők és honnan ered az önvalójuk, vagy, hogy miként vélekednek az őket körülvevő világról, annak eredetéről, jelentősen befolyásolják az értékrendjüket, viszonyukat egymáshoz és a világhoz. A tudatosság kérdése összefügg az élő és élettelen dolgok közötti megkülönböztetéssel, és ehhez kapcsolódóan a halál jelenségével is. Mi történik a tudatunkkal, amikor meghalunk? Az, hogy mit hiszünk a halálról és annak következményeiről nem csak egyéni szinten jelenik meg, de végső soron az egész társadalom értékrendjében visszatükröződik. Az idők során számos tudományos elmélet született a tudattal kapcsolatban, a modern tudománynak ugyanakkor a mai napig nincsenek egyértelmű válaszai a kérdésekre.

Az elemzésem fő iránya a tudat alapjelenségeinek és funkcióinak áttekintése mellett az eredetének kérdése. A tudat csak az anyag speciális elrendezésének és az agyban lejároló kémiai folyamatoknak a véletlen mellékterméke?² Vagy esetleg valamilyen magasabb rendű célt szolgáló, nem anyagi forrásból származó jelenség?

A témát négy alapvető kérdés mentén jártam végig, mely kérdésekre adott vagy kapott válaszaink, véleményem szerint, alapvetően határozzák meg azt, hogy miként is gondolkodunk magunkról és a minket körülvevő világról.

A négy téma:

- Mi az a tudat?

¹ Ez a tanulmány a Bhaktivedanta Hittudományi Főiskolán 2023-ban megvédett, azonos című diplomamunkám alapján készült, annak szűkített változata.

² Pléh 2002: 12.

- Honnan ered?
- Hogyan működik?
- Mi történik vele a test megsemmisülésekor?

A modern tudományos elméleteket a védikus tudás szerinti megközelítéssel vettem össze, a *Bhagavad-gītā*,³ annak magyarázatai, valamint más védikus szentírások alapján, mert ezek az írások összetett és részletes leírásokat tartalmaznak a tudat eredetére és működésére vonatkozóan is.

A modern tudományra jellemző, hogy a tudásszerzés alapja az érzékszervi tapasztalás, vagyis valódi tudásra csak a tapasztalataink segítségével tehetünk szert, így ez a tudomány megfigyeléseken és kísérleteken alapszik. Ez a tudás ugyanakkor korlátozott, mert mindig behatárolja az emberi érzékelés, és a megfigyelések alapján felállított elméleteket igazolni vágyó kísérleteink aktuális fejlettsége. Ebből viszont az következik, hogy az ismeretanyagunk, amit igaznak gondolunk és tudományosan elfogadunk, valójában nem egy állandó tudás, hanem egy folyamatosan változó halmaz. A tudományos igazságok és a bizonyítható tények aszerint változhatnak, ahogy az ember tapasztalati és érzékelési képességei bővülnek, illetve ahogy az elméleteket igazoló kísérleti lehetőségei fejlődnek.

Az általam ezzel párhuzamba állított, végtelen bölcsességeket tartalmazó öind

szövegek, a Védák (*veda* szanszkrit szó – jelentése tudás) irodalma roppant terjedelmes és végtelenül szerteágazó, taglalt témáit tekintve lefedi az emberek számára szükséges tudás minden területét. Ezek a szentírások teljes körű használati utasítások, amit az élethez és a minket körbevevő anyagi világhoz kaptunk.⁴ A tanulmányom során a védikus személet bemutatására használt tudást, a *Śrīmad-Bhāgavatamot* és a *Bhagavad-gītāt*, több más fontos szanszkrit szöveggel együtt, Ő Isteni Kegyelme A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda (1896-1977), hozta el a nyugati világba. Śrīla Prabhupāda 1966 alapította meg a Krisna-tudat Nemzetközi Szervezetét (International Society for Krishna Consciousness – ISKCON), így nyugaton is megkezdődhetett a Krisna-tudat és a védikus tudás szervezett keretek közötti terjesztésére. Angol nyelvű fordításainak és a versekhez írt részletes, a nyugati gondolkodásmód számára könnyebb érthetőséget szolgáló, magyarázatainak köszönhetően a védikus tudás széles körben is hozzáférhetővé vált.

A tanulmányom során legalaposabban vizsgált védikus szentírás a *Bhagavad-gītā*,⁵ a *Mahābhāratának*,⁶ India legősibb és a világirodalom legterjedelmesebb, szanszkrit nyelven íródott történelmi eposzának, önálló fejezete, amely irodalmi szépségével és filozófiai mélységével nagy elismerésre tett szert az egész világon. A hinduizmus különböző

³ Bhaktivedanta Swami Prabhupāda: *Bhagavad-gītā*. (A továbbiakban: *Bhg.*)

⁴ Halmai 2017: 41–43.

⁵ Bhaktivedanta Swami Prabhupāda 2014.

⁶ Bhaktivedanta Swami Prabhupāda 2015.

irányzatain belüli helyzete az Újszövetség kereszténységén belüli jelentőségéhez hasonlítható. A *Mahābhārata* egy testvérháború történetét meséli el, melyben végső soron a vallásosság és a vallástalanság elvei kerülnek egymással szembe. Az események csúcspontján a szemben álló felek felsorakoznak a kuruksetrai csatamezőn egy mindent eldöntő ütközethez, ugyanakkor a történet főhőse Arjuna aggódik a küszöbön álló vérontás miatt. Az Istenség Legfelsőbb Személyisége, az Úr Kṛṣṇa, Arjuna barátjaként és szekérhajtójaként van jelen, a mű kettejük filozófiai párbeszéde. A kettejük között lezajló beszélgetés egy olyan univerzális tanítás, amely alapján érthetővé válik az anyagi világ működése és az emberi élet valódi célja.

1. Mi az a tudat?

1.1. A tudat meghatározása, különböző tudatdefiníciók

A mindennapjainkban a tudat fogalmát sokféle értelemben használjuk. Általánosságban a tudatosság jelensége alatt azon képességünket értjük, melynek segítségével képesek vagyunk a minket körülvevő világgal kapcsolatot létesíteni, annak jelenségeire reagálni.⁷

A tudatosság fogalma gyakran összekapcsolódik a szubjektív érzékeléssel, vagyis arra az egyénre vonatkozik, aki tudatában van az őt érő külső és belső ingereknek. Szűkebb értelemben a tudatosságot a szándékosság,⁸ a figyelem szán-

dékos koncentrálásának szinonimájaként is használják.⁹

Arra a kérdésre, hogy mi is a tudat, *A Magyar nyelv értelmező szótára* sem ad egyértelmű választ, a tudat szó mellett rögtön négy meghatározást is találunk.

Ezek alapján a tudat:

- Filozófiai értelemben az agynak az a legmagasabb rendű képessége, mellyel az anyagi világot, a létet visszatükrözi, ezekhez való viszonyát meghatározza, amivel fogalmakat alkot, képes gondolkodni, ítélni és döntést hozni.
- Tudományos értelemben véve a tudat a tudás képességén keresztül megszerzett, egymással rendszert alkotó képzetek, fogalmak, érzelmi és akarati élmények összessége.
- a tudatot az öntudat szó szinonimájaként is használják,
- míg a negyedik definíció szerint a tudat az egyén olyan pszichikai élménye, amelyben a személy úgy érzi, hogy valaminek a meglétéről teljes bizonyossággal rendelkezik („tudatában van”).¹⁰

Ahogy ezekből a definíciókból is látszik, a tudat jelenségének megközelítése a tudomány számára azért is nehéz feladat, mert a minket körülvevő világ

tudatoss%C3%A1g

⁹ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/tty-73D7D/tudatosság-es-osztonosság-73FA8/>

⁷ ÉSZ VI. Kötet: „tudomány” szócikk.

⁸ <https://szinonimaszotar.hu/keres/>

¹⁰ ÉSZ VI. Kötet: „tudat” szócikk.

belső visszatükröződéséről beszélünk, amelyhez elválaszthatatlanul egy egyéni szubjektív tapasztalat társul.

1.2. A tudat tudományos meghatározásának történelmi áttekintése

A tudat és tudatosság kérdéseit, az elme és a test kapcsolatát a pszichológia tudományának megjelenése előtt elsősorban a filozófusok kutattatták. A nyugati modern pszichológia alapvetéseit a pszichológia története az ókori bölcsek elméleteiből származtatja, így az akkori nézetek hatása a mai napig érezhető.¹¹ A lélek ontológiáját tekintve három fő felfogás fogalmazódik meg a filozófiai hagyományban.

1.2.1. Az athéni iskola

Az első irány a „platóni koncepció”, Platón (i.e. 427-347) dualista felfogása két különböző szubsztancia, az anyag és az anyagtalan, a test és a lélek különbözőségére helyezi a hangsúlyt. Alapvetően idealista szemléletű elméletében a lélek, a szellem, az idea magasabb rendű, mint az anyag, vagy a test. Utóbbira úgy tekintett, mint olyan valami, ami viszonylag gyorsan, rövid idő alatt megsemmisül, szemben a szellemmel, az ideákkal, melyek azután is képesek létezni, hogy a test már elpusztult. Platónnak ez az ún. „ideatana” így két részre osztja a világot, melyben valódi léttel csak az ideák rendelkeznek, melyek anyagtalanok, örökök és a változatlan lényeket tartalmazzák. Ezzel

szemben az, amit az érzékszerveinkkel és a tudatunkkal érzékelni tudunk, csak ezen örök dolgok torzult visszatükröződései, képmásai. Ily módon tehát a lélek és a hozzá kapcsolódó jelenségek, így maga a tudat is, a testtől különálló, önállóan létező szubsztanciák, amelyek már az egyén születésekor jelen vannak, illetve halálunk után is tovább létezhetnek.¹²

A másik fő irány alapjait Platón tanítványa, Arisztotelész fektette le. Arisztotelész (i.e. 384-322) az embert elsősorban egy biológiai szerkezetnek tekintette, vagyis az anyag elsődlegességét fogadta el a lélekkel, az ideákkal szemben. Bár ez utóbbiak létét nem tagadta, sőt maga is úgy gondolta, hogy létezik kölcsönhatás test és lélek között, ugyanakkor a lélekre nem úgy tekintett, mint az anyagtól, a testtől különálló független szubsztanciára. Úgy gondolta, hogy a lélek egy olyan forma, amely a lényegét képezi bármilyen élőlénynek, de nem elkülöníthető része a testnek, amely magában foglalja. A lélek az az entitás, amely az organizmust azzá teszi, ami és a test lélek nélkül elképzelhetetlen.¹³

1.2.2. Descartes módszere

Az lélek ontológiájának harmadik, mai napig meghatározó eszmeképe a modern filozófiában René Descartes (1596-1650) nevéhez fűződik. Dualista világképében a világot két jól elkülöníthető, egymástól eltérő szubsztanciaként határozza meg. Descartes szerint létezik az érzékszere-

¹¹ Thorne – Henley 2000: 18.

¹² Pléh 2021: #m880pk_32_p3.

¹³ Pléh 2021: #m880pk_32_p5.

veink által érzékelhető fizikai világ, az anyag (*res extansa*) és létezik az, aki gondolkodik és érzékeli ezt a világot, az éntudat, vagyis az egyén (*res cogitans*). Descartes filozófiájában a tudat meghatározása kibővül és magába foglal olyan fogalmakat, mint a lélek, a szellem, az értelem, illetve az ész. Logikájában megjelenik az ember magasabb rendű, a többi élőlénytől eltérő tudati helyzete. A növényeket és az állatokat nem gondolkodó élőlényeként határozta meg, akik a külvilággal kapcsolatba kerülve meghatározott inger-válasz (ösztön) programokkal reagálnak az őket érő hatásokra.¹⁴

Descartes elképzelése ellenben nem tért ki arra, hogy valójában hogyan is hat egymásra ez a két különálló szubsztancia, így végső soron sok filozófust a természettudományok materializmusa felé fordított, amely szerint csak egyetlen szubsztancia létezik, mégpedig az anyag.

1.3. Hogyan definiálják a tudatot a védikus szentírások?

A védikus szentírások felfogása szerint az emberi személyiség alapját egy eredeti én, az úgynevezett önvaló (*puruṣa*) képezi. Ez a kifejezés önmagunk legbenső, valódi énjére utal, amely nem más, mint az anyagtalan és elpusztíthatatlan egyéni lélek (*jīva*). A test, annak mentális működései és így a tudat és a tudatosság tulajdonképpen nem mások, mint az önvalónak az eszközei a

környezetének érzékelésére és az azzal való interakcióra.¹⁵

A *Bhagavad-gītā* versei és Prabhupāda versekhez fűzött magyarázatai egyértelműen leírják, hogy mi a kapcsolat az egyéni lélek és annak tudata között.

„Bárki megértheti, mi az, ami áthatja a testet: a tudat. Mindenki tudatában van a fájdalomnak és az örömnak, melyet vagy az egész testében, vagy annak egyes részeiben érzékel. A tudat kiterjedésének határa az egyéni test. Senki sem tud egy másik test fájdalomról és boldogságáról. Minden test egy egyéni lélek megtestesülése tehát, s a lélek jelenlétének szimptomája az egyéni tudat. A lélek nagysága megegyezik egy hajszál felső vége keresztmetszetének tízezred részével. [...] Az egyéni lélekrészecske tehát egy lelki atom, amely kisebb az anyagi atomnál. Megszámlálhatatlan ilyen atom létezik. Ez a nagyon parányi lélekszíkra az anyagi test alapja, s hatása az egész testre kiterjed, mint ahogy egy gyógyszer hatóanyaga is eljut a test minden részébe. A lélek széteszlását tudatként érzékelhetjük szerte a testben, s ez a bizonyíték jelenlétére. Minden laikus megértheti, hogy a test tudat nélkül halott, s ezt a tudatot semmilyen anyagi módszerrel nem lehet felébreszteni a testben.”¹⁶

A tudat jelenti az anyag és a lélek közötti egyik különbözőséget is: az anyagnak nincs tudata – a tudat tehát felsőbbrendű,

¹⁴ Descartes 1977: 47–103. alapján.

¹⁵ Tóth-Soma 2014: 16.

¹⁶ *Bhg.* 2.17 magyarázat.

melyet az anyag nem hozhat létre, a tudat elsődlegességét hangsúlyozza az anyaggal szemben. Következésképp a védikus szemlélet hasonlóan Descartes dualista filozófiájához, egyértelműen különbséget tesz test és lélek között. A tudat ez utóbbihoz köthető tulajdonság, ugyanakkor a véda megkülönbözteti az önvaló eredeti állapotához tartozó tiszta tudatát, és az anyagi testhez kapcsolódó befedett anyagi tudatot (*citta*). A szennyezett anyagi tudat nem tartozik az eredeti önvalóhoz, de az eredeti tudatunk csak ezeken keresztül tud megnyilvánulni önmagunk és a külvilág felé.

2. Honnan ered?

2.1. Mit mond a tudomány?

A tudományos világ az eredetkérdések kapcsán sem rendelkezik bizonyítást nyert egységes állásponttal. Az univerzum vagy a földi élet eredete olyan kérdések, melyek a kezdetek óta foglalkoztatják a tudósokat, számos azóta megcáfolt és számos még bizonyításra váró elmélet létezik, de a legtöbb esetben, amiben az érintettek egyet tudnak érteni az csak annyi, hogy nem ismerik a pontos választ ezekre a kérdésekre. Nincs ez másképp a tudat eredetével kapcsolatban sem. Mégis vannak olyan uralkodó elméletek, paradigmák, amikhez a többi tudomány kapcsolódni tud.

Az első ismert tudományos beszámoló, amely a tudatot egy bizonyos szervhez, nevezetesen az agyhoz kapcsolja, Hippokratésztől származik, az I.e. V. századból. Hippokratész orvosi vizsgálatai és

megfigyelései során észrevette, hogy az agykárosodást szenvedő betegek hajlamosak elveszíteni bizonyos szellemi képességeiket. Úgy gondolta, hogy az elmét az agy teremti meg, és az agy halálával semmisül meg.¹⁷ Egy neki tulajdonított részlet elegánsan foglalja össze nézetét:

„Az embereknek tudniuk kell, hogy az agyból, és csakis az agyból fakadnak örömeink, elragadtatásunk, nevetésünk és tréfáink éppúgy, mint bánatunk, fájdalmaink, reménytelenségünk és könnyeink. Ezen keresztül, különleges módon, gondolkodunk, látunk, hallunk és különböztetjük meg a csúnyát a széptől, a rosszat a jótól, a kellemeset a kellemetlentől.”¹⁸

Érdekes párhuzamba állítani ezt a védikus megközelítéssel, amely szerint az anyagi világba kerülve az élőlény örömének és szenvedésének folyamatos váltakozását végső soron az anyagi testtel, az anyagi tudattal történő azonosulása okozza. Hippokratész fenti gondolatai látszólag a materialista tudományos álláspontot erősítik, de megfelelően értelmezve valójában összhangban vannak a védikus állásponttal. A nyugati tudomány szempontjából Hippokratész azon következtetése, hogy az elme és így a tudat forrása is az agy lehet, korszakalkotó volt, gyakorlatilag ez a megfigyelés jelentette a ma ismert idegtudomány alapját. Ugyanakkor Hippokratész nem foglalkozott vele, hogyan ”csinálja”

¹⁷ Graziano 2013: 7.

¹⁸ Adams 1968: 365.

a tudatot az agy, az ilyen kérdések túlmutattak orvosi megfigyelésein.¹⁹

Az egyik legnagyobb máig élő, hasonló tudományos paradigma, amely a tudat eredetének tudományos vizsgálatával is összefügg, az Darwin evolúciós elmélete. Bár az utóbbi időben egyre több tudományos kritikája van, a kutatások fő irányát még mindig ez az elmélet és az ebből levont következtetések adják.

Darwin evolúciós modellje röviden összefoglalva abból indul ki, hogy az egyedek szaporodási kapacitása végtelen, de a populációk egyedszáma állandó, míg a környezetben található erőforrások (pl. élelem, víz, szexuális partner) korlátozottak. Ebből következik, hogy:

- az egyedek vetélkednek egymással,
- megfigyelte továbbá, hogy az egyedek különböznek egymástól, és ezek a különbségek öröklődnek, vagyis:
- a szaporodás nem véletlenszerű,
- a változások generációkon keresztül mennek végbe.

A generációk között megjelenő változások eltérő mértékben sikeresek, a természetes kiválasztódás révén az olyan jellegek (morfológiai, viselkedésbeli, fiziológiai stb.) maradnak fent és fejlődnek, melyek segítik a túlélést és a szaporodást.²⁰

Így aztán az évmilliók során a kezdetleges egysejtű életformákból kiindulva az élőlények eljutottak egy olyan

összetett és bonyolult szervezettségű szintre, amikor már képesek tudatos lényként cselekedni. A tudat ennek a folyamatnak az eredménye, mert a környezethez való alkalmazkodás során az agynak egyre több információt kellett feldolgozni, ehhez pedig egyre kifinomultabb folyamatokra és feldolgozó eszközre volt szükség.

Az evolúciós pszichológia az evolúció hatásait magába foglalva, azzal összefüggésben vizsgálja az emberi viselkedést. A pszichológia tudományát ötvözi a biológia tanulmányozásával, és a természetes kiválasztás útján történő evolúció elmélet alapján igyekszik megmagyarázni az emberek érzelmeit, gondolatait és válaszait, hasonlóan ahhoz, ahogy az evolúciós biológusok magyarázzák a szervezet fizikai jellemzőit.

A tudat eredetével kapcsolatban az evolúciós pszichológusok azt hangsúlyozzák, hogy a tudat az emberi tulajdonságok bármely más jellegéhez hasonlóan az evolúció során jött létre. Őseink pszichológiai mechanizmusai a vadászó-gyűjtő-gételetforma környezeti feltételeihez történő alkalmazkodás során, az őket körülvevő körülmények hatására szelektálódtak.²¹

A tudat evolúciós eredetét valló amerikai idegkutató, Michael S. A. Graziano 2013-ban megjelent *A tudat és a szociális agy* című művében a kutatásai alapján felállított egy spekulatív idővonalat a tudat fejlődésének evolúciójáról, párhuzamba állítva azt az élőlények fejlődésével.²²

¹⁹ Graziano 2013: 8.

²⁰ Darwin 2004.

²¹ Pléh 2002: 8–12.

²² Graziano 2013: 2.

„A „figyelem séma”²³ néven bemutatott elmélete szerint a tudat először a figyelem irányításához kapcsolódó funkcióval jelent meg és folyamatosan fejlődött tágítva ezzel kognitív szerepét. Idővel fokozatosan kialakulhatott egyfajta fentről lefelé irányított figyelemfókusz, de ez a figyelemmodell kezdetben sematikus volt és nem túl részlet gazdag. Később, ahogy az agy a külső vagy belső jelekre külön irányíthatta a figyelmet, a modell is képes lett a külső és belső események között differenciálni és az ének tulajdonítani azt a tulajdonságot, hogy tudatában van valaminek. Ahogy egyre kifinomultabbá vált, az élőlény a tudatát már nemcsak a saját figyelmének irányítására használta, hanem többek között a külvilág és más élőlények megértésére is.²⁴

Julian Jaynes (1920-1997) amerikai pszichológiai kutató *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind* című könyvében az emberi tudatot tanult viselkedésként magyarázza. Jaynes megközelítésének újdonsága, hogy ennek kialakulását nem a korábban megszokott biológiai, hanem nyelvi és kulturális alapokon igyekezett vizsgálni és bizonyítani. Azt feltételezte, hogy a tudat egy olyan tanult viselkedés, amely csak az i.e. 2. évezredben jelent meg, és ezt megelőzően az embert egy nem tudatos „két-kamrás” tudatállapot jellemezte, utalva ezzel a két agyféltekére. Vizsgálatainak tárgya az emberiség legkorábbi fennmaradt írásos emlékeiben

megjelenő tudatos, szubjektív elme koncepciója.²⁵

Fontosnak tartom itt megjegyezni, hogy James kutatásai során kitér az európai, a sumér, az egyiptomi, a mezopotámiai, sőt még a dél-amerikai civilizációk gondolkodásmódjára és fejlődésére, azonban „nem merészkedik” a világ keleti felére. Könyvében egyetlen utalást sem találni például a japán, vagy az indus völgyi civilizációk vonatkozásában és nem vizsgál egyetlen szanszkrit nyelvű szöveget sem.

2.2. Mit mondanak a védikus írások?

Ahogy a tudat védikus definíciójánál láttuk a védikus felfogás szerint a tudat a lélek egy elidegeníthetetlen jellemzője, annak eredete is összekapcsolódik a lélek eredetével, így ennek megválaszolásához, a lélek forrását kell vizsgálnunk. Az élőlények Isten örökké létező elkülönült parányi részei. A *Bhagavad-gītā*-ban Úr Kṛṣṇa, Arjuna tanítását a lélekről szóló általános tudással kezdi.

*na jāyate mriyate vā kadācin
nāyam bhūtvā bhavitā vā na bhūyaḥ
ajo nityaḥ śāsvato 'yam purāṇo
na hanyate hanyamāne śarīre*

„A lélek nem ismer sem születést, sem halált. Soha nem keletkezett, nem most jön létre, és a jövőben sem fog megszületni. Születetlen, örökkévaló, mindig létező és ősi, s ha a testet meg is ölik, ő akkor sem pusztul el.”²⁶

²³ Attention Schema Theory – AST.

²⁴ Graziano 2013: 41–47.

²⁵ Jaynes 2000: 27–55.

²⁶ *Bhg.* 2.20.

A versből megismerhetjük az egyéni lélek állandó és elpusztíthatatlan jellegét, valamint az is kiderül, hogy az egyéni és tiszta tudattal rendelkező lelkek nem jöttek létre, hanem mindig is léteztek. Emellett a lélek eredeti természete szerint a lelki világhoz tartozik és annak része, és csak az anyaggal kapcsolatba kerülve tesz szert szennyezett anyagi tudatra (*citta*).

3. Mire való a tudat, mi a funkciója, hogyan működik?

3.1. Mit mond a tudomány?

A 19. századra a tudat definiálására és eredetének meghatározására tett filozófiai kísérletek korábbi kudarcba fulladásával a tudatosság kérdéskörének vizsgálata áthelyeződött az ember lelki folyamataival foglalkozó pszichológia, valamint a neurológusok körébe.

A téma egyik, már a saját korában is sokat kritizált, de megkerülhetetlen tudományos személyisége, a pszichoanalízis módszerének megalkotója, Sigmund Freud (1856 – 1939) volt. Topográfiai modell néven ismerté vált elméletét az *Álomfejtés* című művében mutatja be. A lelki szerkezetet három részre tagolja, a 'tudat', a 'tudattalan' és a 'tudatelőttés' hármására, melyek nem csak elkülönülnek egymástól, de eltérő funkciókat is látnak el. A tudathoz tartoznak például az aktuális gondolatok és emlékek, az tudatelőttéshez mindaz az információ, ami jelenleg nem tudatos, de szükség esetén tudatossá tehető, a tudatalattihoz pedig az ösztönök.²⁷

A kor és a szakterület másik jelentős személyisége, Sigmund Freud pályatársa Carl Gustav Jung (1875-1961) aki szintén jelentős hatást gyakorolt a pszichológia és a pszichoanalitika tudományára. A kollektív tudattalánról, a személyiséget meghatározó archetípusoktól alkotott elképzelései szerint a psziché egyik archetípusa a persona. Ez egy olyan, az ego által készített kép, melyet az ember önmagáról alakít ki, és amit mások felé közvetít. Bár az egyén csak egy *personával* rendelkezik, de szerepe több is lehet az életében. A családban, a munkahelyünkön, a társadalomban betöltött szerepeink mind olyan önazonosítások, melyekkel az ember az élete során azonosul, ami szerint cselekszik. Az azonosulás mértékétől függően pedig, ezen szerepek elvesztése akár identitásválsághoz is vezethet.

Ez az elképzelés, ahogy később látni fogjuk védikus megközelítésben is jelen van, a koncepció szinte teljesen megegyezik az *ahañkāra* funkciójával. A lélek eredetileg állandósághoz szokott az anyagi testtel azonosulva azonban folyamatosan ki van téve a test és az élethelyzetek állandó változásainak, ami miatt folyamatosan szenvedést tapasztal.

Jung pszichológiájában egy másik, a védikus filozófiában is megtalálható koncepció a „Selbst” archetípus. A Selbst psziché, az önvaló magja, ami magába foglalja annak tudatos és tudattalan részét is. A belső harmóniánk és teljességünk eszenciája, a bennünk élő Isten képe, amin keresztül fel tudjuk venni Istennel a kapcsolatot. Jung szerint az emberi élet célja a Selbsttel, azaz a teljes önvalóval

²⁷ Freud 1985.

való kapcsolat kiépítése, a hozzá való eljutás.²⁸

Jung koncepciója nem csak a védikus megközelítéssel, az egyéni lélek és a Felsőlélek helyzetével mutat párhuzamot, de meghatározása az emberi élet céljáról összhangban van a Védák végkövetkeztetéseivel is.

A modern nyugati pszichológiában később a kognitív pszichológia kezdett teret hódítani, amely az olyan megismerő folyamatok vizsgálatára helyezte a hangsúlyt, mint például a percepció, a tanulás, az emlékezet, a felidézés vagy a képzelet.

A 20. századi pszichológia tudat definícióinak változásaival párhuzamosan a tudatjelenségek agyi eredetű vizsgálata is megváltozott. A mikroszkóp feltalálása és Camillo Golgi ezüst-nitrátos festési módszere lehetővé tette az agy és az agyszövetek korábban elképzelhetetlen részletességű vizsgálatát. Bár mára a modern számítógépes és képalkotó technológia segítségével az idegtudomány bámulatossá részletességgel térképezte fel az idegrendszer és az agyfelépítést, az idegsejtek és idegpályák működésének megismerése nem vitte közelebb a tudományos világot a tudat koncepcióját és funkcionális működését komplexen leíró elmélet létrejöttéhez, vagy bármelyik korábbi elmélet bizonyításához. A kutatásom alapján úgy látom, nem is juthatunk addig ehhez közelebb, amíg ezt a magyarázatot az anyagban keressük.

3.2. Mit mondanak a védikus írások?

Az anyagi tudat funkciójának és működésének védikus megértéséhez fontos tisztáznunk, hogy mi célt szolgál ez az anyagi test és tudat.

*jīvera-svarūpa haya
kṛṣṇera nitya-dāsa
kṛṣṇera taṭasthā-śakti
bhedābheda-prakāśa*

„Az élőlény alapvető helyzetében Kṛṣṇa örök szolgája, mert Kṛṣṇa határ-energiáját alkotja, s egy olyan megnyilvánulás, amely azonos az Úrral, ugyanakkor különbözik is Tőle”²⁹

A védikus írások több helyen is megerősítik, hogy bár minőségüket tekintve az élőlények azonosak Istennel, de hozzá hasonlítva parányiak. A lelki világban az élőlények eredeti tiszta tudata nyilvánul meg, a lélek ezen állapotának három jellemzője szanszkrit terminológia szerint a *sat-cit-ānanda*, vagyis örök, tudással teli és boldogsággal teli. Örök, teljes tudással rendelkezik a helyzetéről és boldog, mivel a lélek az Úr szolgálatából merít végtelen örömet.³⁰

Az anyagi energiával kapcsolatba kerülve azonban az élőlény megzavarodhat, melynek következtében iriggyé válhat Isten helyzetére. Felébredhet benne a vágy arra, hogy Ő legyen mindennek az irányítója és az élvezője.

Isten megérti az élőlény vágyát, megnyilvánítja az anyagi világot, ahol az

²⁸ Jung 2017.

²⁹ Śrī Caitanya-caritāmṛta Cc. 2.20.108.

³⁰ Tóth-Soma 2014: 17.

élőlény „kipróbálhatja” milyen az irányító és élvező szerep. Az anyagi világba kerülve aztán az élőlény tudata beszenyeneződik, fokozatosan megfélemedezik

eredeti helyzetéről, elveszíti tudását és végül az anyagi tudatával és testével azonosítja magát.

*bahu-rūpa ivābhāti
māyayā bahu-rūpayā
ramamāṇo guṇeṣv asyā
mamāham iti manyate*

„Az illúzióban lévő élőlény számtalan formában jelenik meg, melyet az Úr külső energiája kínál fel neki. Az anyagi természet kötőerőit élvezve a test börtönébe zárva az élőlény az 'én' és az 'enyém' téves felfogása szerint gondolkodik.”³¹

A védikus személyiségmodell az anyagi tudaton belül a mentális folyamatokat és funkciókat, Freud topográfiai modelljéhez hasonlóan, három részre különíti el. A tudat védikus pszichológia szemszögéből történő áttekintéséhez elsősorban Gaura Kṛṣṇa Dāsa (Tóth-Soma László), *Yoga sūtra* fordításait, a Tattva folyóiratban megjelent *Az önmegvalósítás dimenziói és a meditáció* című cikkét,³² valamint a *Jóga tiszta forrásból* című könyvében összegyűjtött vonatkozó magyarázatokat használtam.³³

A jóga különböző szentírásait vizsgáló műveiben azt találjuk, hogy anyagi tudat egyfajta burokként fedi be az élőlény

eredeti önvalóját, így az anyagi világban csak ezen keresztül, torzult formában tud megnyilvánulni, és ezen keresztül lép kapcsolatba az érzéktárgyakkal.

Az anyagi tudaton (*citta*) belül megkülönböztethető három elem, a következő szerepeket látja el:

- Az elme (*manas*):

Fő feladata a gondolkodásban való részvétel, az érzés és az akarat funkcióinak gyakorlása, egyfajta koordináló szerep, ez az, ami összehangolja az érzékszervek működését, mérlegel, majd javasol az „én” számára. Az intelligencia (*buddhi*) fő feladata az elmének és az érzékeknek az irányítása, ezenkívül megkülönböztető képesség jellemzi, mérlegel és javaslatokat tesz az elme számára, elvet és elfogad dolgokat.

A hamis ego (*ahaṅkāra*), az eredeti szanszkrit kifejezés szó szerint lefordítva „én-készítést” jelent, amely sokkal jobban szemlélteti a funkcióját. Jung persona archetípusához hasonlóan a hamis ego az ember saját önazonosítására, a saját magunk által kialakított jellegére utal. A hamissága abban nyilvánul meg, hogy eltér az eredeti lelki önvalóktól. A hamis ego ennek csak torzult formája, melyet az anyagi tudat hoz létre. Ideiglenes és ki van téve a durva és finom fizikai test változásainak. Az anyagi tudaton keresztül ugyanígy önmagunkról egy torzított képet látunk. Ez a nem megfelelő önazonosítás, illetve ennek elvesztésétől való félelem, vagyis összességében az anyagi testtel való azonosulás okozza valamennyi szenvedésünket ebben a világban.³⁴

³¹ *Bhāg.* 2.9.2.

³² Tóth-Soma 2014: 15–30 alapján.

³³ Tóth-Soma 2019 alapján.

³⁴ *Bhg.* 13.21.

4. Mi történik a tudatunkkal a halálunkkor / halálunk után?

4.1. Mit mond a tudomány?

Ha ezzel a kérdéssel kapcsolatban a modern tudománynak a materialista megközelítése viszonylag egyszerű. A tudat anyagi eredetű és valamilyen módon az agy terméke, így a test halálával a tudat is megszűnik létezni.

Ettől függetlenül a kérdést a modern tudományok is vizsgálják. A technológia fejlődésével az olyan sci-fi irodalmi víziók, mint a mesterséges tudat vagy a tudat digitalizációja elméletben megvalósíthatóvá váltak. Az AI – a Mesterséges Intelligencia, vagy a nagy nyelvi modell (LLM)-en alapuló gépi tanulású algoritmusok (ChatBot-ok) napjaink egyik legnépszerűbb kutatási területei. Vannak kutatók, mint például Robert Minsky, az MIT professzora,³⁵ akik úgy gondolják az agy neutronhálózatának teljes feltérképezésével és digitalizálásával létrehozható egy mesterséges tudat, vagy lehetéssé válhat a tudat mesterséges digitális neurális hálózatra történő „másolása” és hosszú távú megőrzése. Azonban ezeknek, vagy akár a tudat anyagi magyarázatának mára számos a nyugati tudományos világból származó kritikája létezik.

2022-ben jelent meg Masataka Watanabe, a Tokiói Egyetem Mérnöki Kar egyik professzorának a kötete *From Biological to Artificial Consciousness: Neuroscientific Insights and Progress* címmel. Írásában

Masataka a tudat „digitális feltöltésének” lehetséges lépéseit vizsgálja. A „kéregtest műtéten”³⁶ átesett betegeknél megfigyelte, hogy az idegrostok elszakadása két független tudatfolyam keletkezését eredményezi, ugyanakkor mindkettő megszakíthatatlan. Mintha mindkét agyfélteke tudatfolyamata egymástól függetlenül, de párhuzamosan működne, majd a sérülés regenerálódásával ez a két tudatfolyam ismét egyé válna. Ötletének alapja, hogy az agy ezen képességet kihasználva létrehozható egy olyan agy-gép interfész, amely ideiglenesen a jobb, majd az bal agyfélteke helyét át tudja venni, lehetővé téve a tudattartalom erre történő „szinkro-nizálását”.³⁷

Ezzel szemben Robert J. Marks, a Baylor Egyetem számítástechnika professzora ellentétes állásponton van, ha a tudat digitalizációjáról van szó. *Non-Computable You* című könyvében éppen amellet érvel, hogy a tudat funkcióinak összetettsége és sok esetben véletlenszerűsége soha nem lesz leírható az algoritmusok számára. Egy gép sem fog tudni olyan feladatot végrehajtani, amire nem programozták be. Az emberek ezzel szemben képesek nem algoritmikus módon cselekedni.³⁸ Egyik példájában a citromhoz társított érzeteinken keresztül próbálja bemutatni, a programozható algoritmusok korlátait. Amikor az ember beleharap egy citromba, a citrom leve érintkezik a nyelvével, mire a test össze-

³⁵ <https://web.media.mit.edu/~minsky/>

³⁶ Az epilepszia egyik műtéti kezelése, két agyfélteke közti kéregtest átvágásával.

³⁷ Masataka 2022.

³⁸ Marks 2022: 16–22.

rándul a savanyú íztől. Vajon átadható ez a tapasztalat valakinek, aki íz és szagérzék nélkül született? A citrom kémiai összetétele és a harapás mechanikája leírható, de a citrom ízének és illatának valódi élményét nem lehet átadni az azok érzékeléséhez szükséges érzékszervek nélkül. Belső tapasztalat nélkül pedig nincs absztrakció, nincs mit összekapcsolni, vagy összehasonlítani és nincs önálló vélemény.³⁹ Az egész inkább a védikus intelligenciához hasonlítható, melynek szerepe a megkülönböztetés és rendelkezésre álló információ alapján javaslattétel.

Emellett az egyik legérdekesebb fejlemény, amivel a kutatásom során találkoztam, az a halál közeli élmények „valóságosságának” tudományos elfogadottsága, és az ezzel kapcsolatos paradigmaváltás lehetősége.

2022-ben egy számos tudományterület neves képviselőjéből álló nemzetközi kutatócsapat kiadott egy nyilatkozatot, *Irányelveket és szabványokat a halál és a visszaidézett haláltapasztalatok tanulmányozásához*⁴⁰ címmel, mely a *New York-i Tudományos Akadémia folyóiratában jelent meg*. Ez az első lektorált konszenzusos állásfoglalás a halállal kapcsolatos tapasztalatok tudományos tanulmányozására vonatkozóan, melynek főbb következtetései között olyan állítások szerepelnek, mint:

- A sürgősségi ellátás és az újraélesztés terén végbement fejlődésnek hála

egyre több ember élte túl a halállal való találkozást.

- A halál körül felidézett élmények nem hasonlítanak a hallucinációkra, érzelmi csalódásokra, vagy a pszichedelikus kábítószer okozta élményekre, hanem egyedi narratív ívet követnek, aminek a következők a részei:

1. a testtől való elszakadás a halál felismerésével,
2. felfokozott, tiszta tudatállapot és érzékelés,
3. utazás valamilyen célállomásra,
4. az egyén addigi életének értelmes és rendezett áttekintése, amely magában foglalja a másokkal szembeni összes tett, érzés és gondolat kritikus elemzését,
5. egyfajta megmagyarázhatatlan otthon érzés.

- Az idegsejtek elektromos aktivitásának mérésére használt elektroencefalográfiás (EEG) vizsgálatok során megnövekedett gamma-aktivitás és ún. elektromos tüskék megjelenését észlelték, melyek a fokozott agyi tevékenység, a felfokozott tudatállapotok jellemzői. Ezek az eredmények is alátámasztják a korábbi halál közeli élményeket megtapasztaló emberek állításait, akik világosságról és kitisztult tudatról számoltak be.⁴¹

Továbbá, a halállal kapcsolatban nem lehet elmenni a keleti kultúrkörből származó reinkarnáció doktrínája mellett. Az alapvetően materialista megközelí-

³⁹ Marks 2022: 19.

⁴⁰ <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35181885/>

⁴¹ <https://www.eurekalert.org/news-releases/948999>

tésú nyugati tudomány számára ez első-sorban inkább vallásos elmélet, mint tudományos vizsgálatot érdemlő téma, de természetesen ebben sincs teljes tudományos egyetértés. Ian Stevenson pszichiáter, a Virginiai Orvostudományi egyetem professzora több, mint 200 olyan esetet vizsgált részletesen, ahol gyerekek konkrét emlékekkel rendelkeznek előző életükre, vagy korábbi traumatikus halálukra vonatkozóan, vagy ezekkel összefüggésbe hozható testi adottságokkal rendelkeztek.⁴² Voltak, akik Stevenson munkásságának és megfigyeléseinek kritikájában azzal érveltek, hogy eseteinek nagy része nehéz sorsú gyerek, akik jó módú életükre emlékeztek, de bőven akad közöttük így is, a tudományos kerekék között megmagyarázhatatlan egyezőségről szóló beszámoló.

4.2. Mit mondanak a védikus írások?

Mi történik a védikus tudás szerint akkor, ha az egyéni lélek elhagyni kényszerül az anyagi testet? A lélekvándorlás doktrínája a nyugati ember számára is ismert, de ha a test halálakor a lélek valóban egy új testbe költözik, mi történik a tudatával, az emlékeivel? Vajon mi alapján kap új testet az élőlény?

*yam yam vāpi smaran bhāvam
tyajaty ante kalevaram
tam tam evaiti kaunteya
sadā tad-bhāva-bhāvitaḥ*

„Ó, Kuntī fia! Amilyen létállapotra emlékezik az ember teste elhagyásakor, azt éri majd el kétségtelenül!”⁴³

Ahogy azt Śrīla Prabhupāda a vershez fűzött magyarázatában részletesebben is kifejti: „Az ember elmeállapotát a halál pillanatában azon gondolatok határozzák meg, melyek élete során foglalkoztatták. A következő életet tehát a jelenlegi lét teremti meg.”⁴⁴

Ha halálunk pillanatában leperreg előttünk életünk filmje, akkor az, hogy milyen életet éltünk határozza meg, hogy mit fogunk majd látni az utolsó pillanatainkban, így azt is, hogy mire fogunk gondolni. Ez pedig meghatározza, hogy milyen új anyagi testet fogunk kapni a következő életében.

Minden élőlény boldog akar lenni. Ezt az alapvetést nehéz megkérdőjelezni. A cselekedeteit is ez határozza meg. Azt, hogy valakit mi tesz boldoggá, végső soron az anyagi tudatának állapota határozza meg. Azonban az anyagi világban, mivel minden változékony és múlandó, így az állandósághoz szokott lélek számára nem létezik igazi boldogság. Bármi is tesz minket boldoggá, ragaszkodni kezdünk hozzá, ettől kezdve pedig egyenes az út „lefelé”.

„Az emberben az érzékek tárgyain elmélkedve ragaszkodás ébred azok iránt. E ragaszkodásból heves vágy támad, a vágy pedig dühöt szül. A düh eredménye teljes illúzió, az illúzió pedig emlékezetzavar. Ha zavart az

⁴² Stevenson 2006.

⁴³ Bhg. 8.6.

⁴⁴ Bhg. 8.6 magyarázat.

emlékezet, elvész az értelem, s az értelem elvesztésével az ember ismét visszasüllyed az anyagi lét mocsarába.”⁴⁵

A tudat tehát mindig azonosul új helyzetével, hogy aztán folytassa tovább a születés és halál végtelen körforgását. Illetve nem egészen végtelent. Illetve, van-e ebből kiút? Kṛṣṇa azt mondja Arjunának, hogy aki képes halála pillanatában az Istenség Legfelsőbb Személyiségére, az Úr Kṛṣṇára gondolni, az eljut Isten hajlékára és nem kell többé az anyagi világban megszületni.⁴⁶ A halál ilyen módon egyfajta vizsga, amire egész életünkben készülünk, csak nem tudjuk pontosan, hogy mikor kell vizsgáznunk. De még ha tudjuk is, hogy mikor következik be, mit kell annak tenni, aki a halálra készül? Erről szól a *Śrīmad-Bhāgavatam* 18000 verse, ahogy tömören az alábbi *Bhagavad-gītā* vers is:

*man-manā bhava mad-bhakto
mad-yājī mām namaskuru
mām evaiṣyasi satyaṁ te
prati jāne priyo 'si me*

Gondolj mindig Rám, légy az Én hívem! Imádj Engem, és ajánld tiszteletedet Előtem, s így kétségtelenül el fogsz jutni Hozzám! Ezt megígérem neked, mert nagyon kedves barátom vagy.⁴⁷

⁴⁵ *Bhg.* 2.62–63.

⁴⁶ *Bhg.* 8.5.

⁴⁷ *Bhg.* 18.65.

Irodalomjegyzék

Adams, Charles Darwin: *The Genuine Works of Hippocrates.* New York, 1868.

Bárczi Géza – Ország László: *A Magyar nyelv értelmező szótára. I-VII. kötet.* Akadémiai kiadó, Budapest, 1959–62.

Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C.: *A Bhagavad-gītā Úgy, ahogy van.* Bhaktivedanta Book Trust, [s.l.], 2014.

Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C.: *Mahābhārata.* Bhaktivedanta Book Trust, [s.l.], 2015.

Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C.: *Śrī Caitanya-caritāmṛta.* Bhaktivedanta Book Trust, [s.l.], 2004.

Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C.: *Śrīmad-Bhāgavatam* (Második Ének). Bhaktivedanta Book Trust, [s.l.], 2020.

Darwin, Charles: *A fajok eredete – Természetes kiválasztás útján.* Neumann Kht., Budapest, 2004.

Descartes, René: *A módszerről. Bevezette és magyarázta.* Tamás Gáspár Miklós. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.

Freud, Sigmund: *Álomfejtés.* Helikon kiadó, Budapest, 1985.

Halmi Zsuzsa: Az élő tudás: amit átadni kell és érdemes. *Tattva*, 20. 1. 2017, 41–47.

Graziano, Michael S. A.: *Consciousness and the Social Brain.* Oxford University Press, Oxford, 2013.

Jaynes, Julian: *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind.* First Mariner Books, Boston, 2000.

- Jung, Carl Gustav:** *Aión - Tanulmányok a Selbst szimbolikájához ÖM. 9/II.*, Scolar Kiadó, [s.l.], 2017.
- Marks, Robert J:** *Non Computable You.* Discovery Institute Press, [s.l.], 2022.
- Masataka, Watanabe:** *From Biological to Artificial Consciousness.* Springer, [s.l.], 2022.
- Pléh Csaba:** *Evolúciós pszichológia* A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata. Akaprint Kft, Budapest, 2002.
- Pléh Csaba:** *Pszichológia [Digitális kiadás.]*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2021. Letöltve: <https://mersz.hu/pleh-pszichologia-kezikonyv> (2023. 03. 21.)
- Stevenson, Ian:** Half a Career with the Paranormal. *Journal of Scientific Exploration*, Vol. 20, No. 1, 2006, 13–21.
- Thorne, B. Michael – Henley, Tracy B.:** *A pszichológia története.* Glória Kiadó, Budapest, 2000.
- Tóth-Soma László:** Az önmegvalósítás dimenziói és a meditáció. *Tattva.* 17. 2. 2014, 15–30.
- Tóth-Soma László:** *Jóga tiszta forrásból.* Bhaktivedanta Hittudományi Főiskola, [s.l.], 2019. Monier-Williams Sanskrit-English Dictionary. <http://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/monier/> A letöltés ideje: 2018. szeptember 4.
- Megalapozni a jogunkat Krsna személyes szolgálatához 1.** <http://sivaramaswami.media/hu/megalapozni-jogunkat-krsna-szemelyes-szolgalatahoz-1> A letöltés ideje: 2018. szeptember 23.